

A propòsit de la tradició textual i l'edició crítica dels *Mil proverbis* (1302) de Ramon Llull¹

View metadata, citation and similar papers at core.ac.uk

brought to you by CORE

Francesc Tous i Nieto
(Centre de Documentació Ramon Llull-Universitat de Barcelona)

provided by R

Ramon Llull és autor de cinc col·leccions de proverbis, escrites entre 1296 i 1302. Una d'elles és els *Mil proverbis* (1302), redactada en alta mar quan l'escriptor mallorquí tornava d'un viatge que l'havia dut fins a l'extrem oriental de la Mediterrània. Es tracta d'un recull de poc més d'un miler d'enunciats d'intenció parenètica, la majoria molt breus, organitzats per matèries. L'obra, que fou composta en català, ens ha pervingut en sis manuscrits medievals que la transmeten íntegra, un còdex del s. XV que conté només els capítols 3-4 del text, un manuscrit complet del s. XVIII i una edició del 1746, la qual presenta el text català acarat a una versió llatina del recull. A banda, en un còdex del s. XVII hem conservat una segona traducció llatina del text. Les col·leccions de proverbis medievals plantegen al filòleg una sè-

1. Totes les dades contingudes en aquest estudi provenen dels capítols V i VII de la tesi doctoral de qui signa aquestes ratlles, titulada *Les col·leccions de proverbis de Ramon Llull: estudi de conjunt i edició dels Mil proverbis i els Proverbis d'ensenyament*, dirigida pel Dr. Joan Santanach i defensada el 13 de juliol de 2015 a la Facultat de Filologia de la Universitat de Barcelona. La tesi es pot consultar a la base de dades TDX (<www.tdx.cat>). L'edició dels *Mil proverbis* ha d'aparèixer pròximament en un volum de la col·lecció Nova Edició de les Obres de Ramon Llull (NEORL), promoguda pel Patronat Ramon Llull. D'altra banda, la tesi doctoral es va poder realitzar gràcies a una beca FPI del Ministeri d'Economia i Competitivitat (BES-2009-015667) i, en el darrer any, a un ajut a la formació de la Fundació Joan Maragall. Al mateix temps, la nostra feina com a investigador s'inscriu en el marc del projecte FFI 2014-53050-C5-1-P «Corpus Digital de Textos Medievales y Renacentistas», de la Universitat de Barcelona, finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat i dirigit per Lola Badia. També s'emmarca en les activitats del Grup de Recerca Consolidat 2014SGR119 de la Generalitat de Catalunya, «Grup de Cultura i Literatura a la Baixa Edat Mitjana».

rie de problemes ecdòtics específics. En aquest article abordarem les dificultats i els reptes que hem trobat a l'hora de dur a terme l'edició crítica dels *Mil proverbis*. En primer lloc, resumirem molt breument els trets formals i estructurals d'aquesta obra i descriurem la tradició textual que l'ha transmès. A continuació ens referirem a les característiques generals d'aquesta tradició i remarcarem les diferències que presenta en relació amb les d'altres col·leccions de proverbis medievals. Finalment, analitzarem una sèrie de llocs crítics que posen de manifest que un dels principals problemes ecdòtics derivats del gènere del text és la dificultat d'escatir si els proverbis que només són transmesos per una part de la tradició provenen de l'arquetip o són innovacions imputables a determinades branques de l'*stemma*.

Per tal d'evitar confusions, cal advertir d'entrada que, parlant en termes generals, les col·leccions de Llull no són com la majoria de reculls de proverbis i de sentències coetanis, atès que ni són compilacions d'autoritats de filòsofs antics, personatges il·lustres o pares de l'Església, ni són reculls de dites tradicionals anònimes, ni tampoc reelaboracions més o menys innovadores de col·leccions prèvies, com ara els *Proverbia Salomonis* o els *Disticha Catonis*. A diferència de la majoria dels seus col·legues, Llull no és un *compiler*, perquè no recull i reordena sentències o aforismes d'altri, sinó més aviat un *auctor*, atès que la immensa majoria dels seus proverbis són obra seva. Al seu parer, un proverbi és simplement un «strument qui breument significh veritat de moltes coses» (*Mil proverbis*, pròleg; Tous, 2015: 389). Per a Llull, doncs, la virtut del proverbi és que permet recollir en molt poques paraules, això és, en un enunciat sintètic i, per tant, fàcilment memoritzable, una veritat general sobre qualsevol matèria.²

2. Al pròleg dels *Proverbis de Ramon* (1296) i a la secció 2.7 de la *Retòrica nova* (1301) es llegeixen sengles definicions molt semblants a aquesta (vg. Llull, 1928: 1 i Llull, 2006: 153 respectivament). En relació amb les definicions que ofereixen les arts retòriques medievals més o menys coetànies, la particularitat més remarkable de les de Llull és l'omissió de tota referència a la dimensió moralitzant que caracteritza tant el proverbi com la sentència des d'antic. Un nombre important dels proverbis que Llull inclou a l'*Arbre exemplifical* (1295-1296) i als *Proverbis de Ramon* versen sobre matèries relacionades amb la teologia, la filosofia natural i altres disciplines no estrictament morals (vg. els capítols II.2.1, IV.2, IV.3 i V.2 de Tous 2015).

Els *Mil proverbis* són un recull temàtic d'orientació moral estructurat en 52 capítols. En teoria, cada un d'ells conté vint proverbis, tot i que més endavant ja veurem que això no sempre és així. Tots els proverbis del recull són, efectivament, molt breus. En general no ocupen més d'una o dues línies de text: «Justicia de princep nodrex en poble amor e temor» (3.1), «Qui ha temprança no ha mester metge» (15.5), «Vera pensa e falsa paraula no han parentesch» (19.22).³ Malgrat que el text no presenta cap articulació interna explícita, els capítols es poden agrupar fàcilment en diferents seccions. L'obra s'inicia amb un capítol sobre la relació de l'home amb Déu. A continuació hi ha un conjunt de capítols relacionat amb la dimensió social i relacional de l'home (2-11): els cap. 2-4 presenten diversos estaments de la societat medieval (el príncep, el prelat i el sotmès), mentre que els cap. 5-11 tracten sobre les relacions privades o domèstiques (el parent, la muller, l'escuder, el companyó, el veí, l'amic i l'enemic). Tot seguit hi ha una àmplia selecció de virtuts, començant per les virtuts cardinals i teologals, continuant per una extensa sèrie de virtuts de caire religiós, algunes de caràcter penitencial, i acabant per un petit grup de virtuts laiques (honor, lleialtat, llarguesa, cortesia i perseverança). En acabat, els cap. 41-47 es consagren als set pecats capitals, i finalment, els darrers capítols (48-52) formen un grup una mica més heterogeni: hi apareix l'ús del llenguatge, la riquesa i la pobresa, la diligència i la intenció. Tal com es pot observar, tots els temes que Llull aborda als *Mil proverbis* són molt habituals en la literatura sapiencial i didàctica de tots els temps, i mostren la voluntat de l'autor d'incidir en la conducta moral dels seus destinataris. De fet, al pròleg Llull informa que ha escrit el llibre per tal que «hom se sapia haver a la fi a la qual es creat» i que els proverbis han de donar matèria al lector «a parlar de totes bones costumes» (Tous, 2015: 389).

3. Les referències als proverbis de la col·lecció de què tracta l'article provenen totes de Tous, 2015: 383-495. Per facilitar-ne la citació i no afeixugar el text només indiquem el número d'ordre que ocupen a l'interior del text. Cal tenir en compte que l'edició de referència segueix els criteris d'edició de la col·lecció Nova Edició de les Obres de Ramon Llull (NEORL), que es poden consultar a la següent adreça: http://www.patronatramonllull.org/?La_NEORL:Criteris_d%27edici%F3.

A continuació, presentem la llista completa dels testimonis dels *Mil proverbis*:

- A* = Ms. 102-V2-2 de la Biblioteca Bartolomé March de Palma (mitjans s. XIV)
B = Ms. III de l'Ateneu de Barcelona (in. s. XV)
C = Ms. Vat. lat. 4850 de la Biblioteca Apostòlica Vaticana (1393)
D = Ms. 1025 de la Biblioteca Pública de Palma (final s. XIV)
E = Ms. 216 de la Biblioteca Històrica de la Universitat de València (in. s. XV)
F = Ms. 1/71 del Col·legi de Sant Isidor de Roma (final s. XV)
G = Ms. 1022 de la Biblioteca Pública de Palma (1741): *descriptus* de *D*
Lt = Ms. I 153 Inf. de la Biblioteca Ambrosiana de Milà (s. XVI-XVII): versió llatina
T = Ms. H-V-19 de la Biblioteca Nazionale Universitaria de Torí (s. XV): fragmentari (cap. 3-4)
a = *Beati Raymundi Lulli Doctoris Illuminati et Martyris Liber de mille proverbii latina simul et lemovicensi lingua nunc primum editus*, Palma, 1746.
g = *Proverbis de Ramon. Mil proverbis. Proverbis d'ensenyament*, ed. Salvador Galmés (ORL, XIV). Palma, 1928, p. 325-372.

Tal com es pot comprovar a la taula, els sis manuscrits medievals que han transmès els *Mil proverbis* de forma completa (*A-F*) són datables entre la meitat del s. XIV i la fi del XV. En general, aquests testimonis transmeten la col·lecció de proverbis al costat d'altres obres de Llull, la major part de les quals són autèntiques i en català. Tanmateix hi ha dues excepcions notables: el ms. *B*, el de l'Ateneu de Barcelona, també transmet *Lo somni* de Bernat Metge. Però sobretot cal remarcar el cas del ms. *E*, de la Biblioteca Històrica de la Universitat de València, que conté una miscel·lània de textos pràctics i didàctics, entre els quals hi ha, per exemple, el *Llibre de sent Soví*, receptaris, materials catequètics, oracions, textos astrològics, compendis gramaticals, etc. En aquest còdex, els *Mil proverbis* no figuren com a obra de Llull, sinó del rei Salomó. Deu ser un dels escassíssims casos en què una obra autèntica de Llull és atribuïda a un altre autor. Completen la tradició manuscrita del recull el volum *G*, copiat l'any 1741 pel lul·lista mallorquí Antoni Lledó, i que és un *descriptus* de *D*; el testimoni *Lt*, del pas del s. XVI al XVII, que reporta una versió llatina de la col·lecció feta amb poca cura per un traductor que no sempre entén bé l'original,

atès que sovint copia proverbis o part de proverbis en català; i el manuscrit *T*, del s. XV, que és un testimoni fragmentari, atès que entre la segona i la tercera part d'una còpia llatina dels *Proverbis de Ramon* reporta els capítols 3-4 del recull. Pel que fa a la transmissió impresa, la primera edició del llibre es va estampar el 1746, a Palma, en versió bilingüe català-llatí (edició *a*). Al s. XIX el lul·lista Jerònim Rosselló el va tornar a publicar, però la primera edició filològica del text es deu a Salvador Galmés (edició *g*), que va editar, l'any 1928, els *Proverbis de Ramon*, els *Mil proverbis* i els *Proverbis d'ensenyament* en el volum XIV de la col·lecció Obres de Ramon Llull (ORL). Aquestes edicions es caracteritzen pel fet que totes tres van partir, exclusivament, del text transmès per *D*. La nostra tesi doctoral inclou una nova edició d'aquest text i, atès que és la primera que ha pogut tenir en compte tots els testimonis conservats —alguns dels quals, tot s'ha de dir, s'han identificat després de l'edició de Galmés—, permet fixar el text crític amb més garanties i aportar certes millores.

Aquestes millores estan relacionades, sobretot, amb la recuperació d'alguns proverbis que el ms. *D* no transmet, amb la correcció dels errors reportats per aquest testimoni, en alguns casos de tipus singular i en altres imputables a tota la branca de l'*stemma* a la qual pertany, amb el bandejament d'innovacions i altres qüestions similars. Tot i així, la fesomia general de la col·lecció no s'ha vist afectada perquè un dels trets destacats de la tradició dels *Mil proverbis*, sobretot si la comparem amb la d'altres textos gnòmics i sapiencials coetanis, és la seva estabilitat i homogeneïtat textual. En molts casos les col·leccions de proverbis, tal com succeeix amb gèneres propers com les col·leccions d'exemples o els florilegis de citacions,⁴ es caracteritzen per presentar una tradició textual oberta i fluctuant en què cada testimoni transmet una actualització del recull. El caràcter compilatori i acumulatiu d'aquest tipus d'obres, que molt sovint són anònimes, afavoreix sens dubte aquest fenomen, fins al punt que en certes ocasions es fa difícil delimitar i individualitzar de manera clara una determinada obra o, més aviat, una determinada tradició textual.

4. Vg. les reflexions de Bremond, Le Goff & Schmitt, 1996: 57-68 sobre les col·leccions d'exemples i les de Fernández de la Cuesta, 2008: 32-35 sobre els florilegis.

L'heterogeneïtat de la tradició textual de les obres sapiencials afecta fins i tot col·leccions que també podríem denominar d'autor, com els *Proverbios morales* del jueu castellà Sem Tob de Carrión, de mitjan s. XIV. Paloma Díaz-Mas i Carlos Mota, que van editar aquest text el 1998, han constatat que entre els cinc manuscrits que l'han transmès hi ha grans divergències textuais, les quals afecten l'ordenació, el nombre i la formulació de les estrofes. A més, també han cridat l'atenció sobre la generalitat d'aquest fenomen en els textos sapiencials:

Lo normal es que cada uno de los textos sapienciales nos haya llegado en distintas recensiones que muestran grandes diferencias entre sí; las obras se refunden y se recrean, sufren adiciones, supresiones, reordenaciones, refundiciones, contaminaciones con otros textos afines o reelaboraciones a lo largo del tiempo, por obra de unos usuarios sucesivos que no adoptan el papel de simples copistas, sino que intervienen activamente, remodelando el texto para su propio uso o el de un lector o círculo de lectores específico. Todo ello complica extraordinariamente la tarea de elaborar una edición crítica y cualquier intento de reconstrucción de un posible arquetipo, a veces hasta el punto de convertir tal pretensión en una quimera (Díaz Mas & Mota, 2010: 50).

En l'àmbit català, es pot citar el cas del *Llibre de paraules e dits de savis e filòsofs* del també jueu Jafudà Bonsenyor, una selecció de sentències compilada per encàrrec del rei Jaume II d'Aragó en la darrera dècada del s. XIII. Per tant, un text elaborat a la mateixa època en què Llull redactà les seves col·leccions. El recull de Jafudà també té una estructura temàtica, però la tradició textual mostra certes discrepàncies a l'hora de fixar el nombre de capítols. En un article recent, Conca & Guia 2013 han descrit sumàriament els vuit manuscrits que reporten el text i han notat que, llevat d'un manuscrit incomplet que només conté 14 rúbriques, la resta de testimonis basculen entre els 56 i els 66 capítols. Aquestes diferències es deuen, segons aquests autors, a aglutinacions de capítols —p. ex., en alguns manuscrits, hi ha un capítol sobre «parlar» i un altre sobre «callar», mentre que en altres els proverbis d'aquestes dues seccions apareixen agrupats en una de sola— i també a omissions. Si es compara la col·lecció de Jafudà amb els *Mil proverbis*, hom pot observar, d'una banda, que l'estructura de

la primera no mostra una ordenació dels materials tan coherent com la de Llull, i de l'altra, que els capítols no contenen un nombre regular de proverbis. Aquests dos fets deuen haver afavorit de manera notable les innovacions dels copistes.

Així doncs, la tradició textual dels *Mil proverbis* es caracteritza per la seva estabilitat, pel fet que no pateix processos importants de reelaboració, ampliació o mutilació del text, i perquè es transmet amb una autonomia pràcticament total respecte d'altres materials del mateix gènere.⁵ Tots els testimonis a través dels quals coneixem el recull conserven un mateix estadi de l'obra i no revelen tasques de refosa o de contaminació. L'única excepció relativa ens la brinda el ms. *B*, que, sense suprimir o afegir materials nous, proposa una estructura alternativa de l'obra que esquematitzem en la taula següent:

- I. Déu
- II. Virtuts teologals + consciència, contrició, confessió, penitència, satisfacció, humilitat, pietat i paciència
- III. Virtuts cardinals + obediència, perseverança, abstinència, consolació, santedat, devoció i oració
- IV. Vicis
- V. Relacions socials i privades
- VI. Virtuts laiques (diligència, veritat, lleialtat, honor, cortesia, llarguesa)
- VII. Altres conceptes morals (riquesa, pobresa, parlar, intenció)

El canvi més destacat és el desplaçament dels capítols que tracten de les relacions socials i interpersonals cap a la part final de la col·lecció. Així, després del capítol sobre Déu, apareixen la majoria de les virtuts, però en un ordre diferent: en primer lloc figuren les virtuts teologals seguides d'un grup de virtuts relacionades amb el sagrament de la penitència, a continuació hi ha les virtuts cardinals seguides d'un altre conjunt de virtuts religioses. Després ja trobem els vicis i els capítols dedicats a les relacions socials i privades.

5. Badia, Santanach & Soler, 2009: 77-78, recollint una aportació anterior de Jordi Rubió i Balaguer, destaquen que la literatura de Llull ha quedat segregada de la tradició literària vulgar i que s'ha transmès per canals de difusió propis. Ja hem vist que en termes generals es pot dir el mateix dels *Mil proverbis*, tot i que cal tenir en compte les excepcions dels manuscrits *B* i *E*.

Una altra alteració menor introduïda per la tradició afecta el cap. 51, que tracta de la diligència. El ms. *E* el desplaça i el recol·loca al final de la secció de virtuts religioses, just després de l'obediència i abans de la lleialtat. En canvi, el ms. *F* directament el suprimeix. Cal dir que aquests dos testimonis, tal com veurem tot seguit, formen una subfamília de la branca β . El desplaçament del cap. 51 en el cas del ms. *E* podria haver estat motivat per la constatació que la diligència està una mica fora de lloc al final de l'obra i que encaixa perfectament en el grup de virtuts religioses.

Pel que fa al nombre de proverbis transmesos en cada capítol, la col·locació dels testimonis ha posat de manifest que no hi ha grans diferències o discrepàncies entre les versions copiades als diversos testimonis de l'obra. Tot i així, en certes ocasions sí que es detecten clares innovacions imputables a copistes concrets. Els casos més evidents els protagonitza l'amanuense del ms. *F*, que és un dels més intervencionistes de la tradició perquè sempre tracta que el text faci sentit —cosa que no fan, en canvi, altres copistes, especialment el del ms. *E*. Per exemple, al final del capítol 7, el de l'escuder, *F* afegeix dos proverbis que no figuren en cap altre testimoni de la tradició, els quals, per tant, o bé són responsabilitat seva o bé els hereta d'un antecedent molt proper. Al capítol següent, sobre el companyó, *F* transmet un proverbí que tampoc apareix en la resta de la tradició: «Abamich de ton enemich no faces companyia». Aquest proverbí, de fet, precedeix el prov. 8 del capítol: «Ab enemich de ton amich no faces companya». Tal com es pot observar, el proverbí afegit per *F* és l'invers de l'anterior.

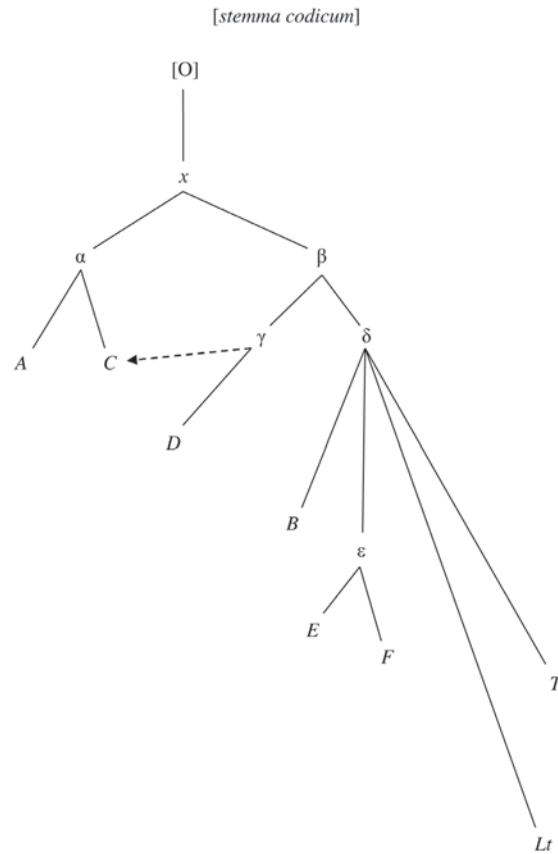
En aquest cas, cal dir que no es pot assegurar amb una certitud absoluta que la innovació de *F* sigui una addició conscient del copista. L'escrivà podria haver capgirat l'ordre dels dos mots —una *transmutatio* de tipus polar, un error molt freqüent—, i en adonar-se'n, en lloc de cancel·lar el proverbí resultant, el copista hauria decidit simplement copiar la lliçó correcta a continuació. En aquest cas, tant si és una creació conscient del copista —segurament l'opció més probable—, com si és el resultat d'un error de còpia, l'addició és fàcilment detectable perquè només afecta un manuscrit, el qual, a més, no ocupa una posició alta a l'*stemma*. En canvi, quan la discrepància enfronta dos grups de manuscrits, i especialment quan ho fa amb les dues branques

de la tradició, el fenomen es converteix en un problema ecdòtic de primera magnitud, atès que sovint no hi ha gaires elements que ajudin l'editor a decidir si es tracta de proverbis que provenen de l'arquetip o que han estat afegits posteriorment.

Aquesta dificultat deriva en bona part dels trets que caracteritzen el text. Ja hem vist que els enunciats dels *Mil proverbis* són molt breus, que hi ha una forta presència de figures de repetició, com el paral·lisme i el contrast, i sobretot que el conjunt de proverbis transmet un sistema de valors marcadament binari, molt típic dels gèneres sapiencials i també molt present en la literatura lul·liana. La facilitat amb què una branca sencera de la tradició, o fins i tot una branca i algun(s) manuscrit(s) de l'altra família, pot o poden haver perdut un proverbi per un simple salt d'igual a igual és molt alta. Al mateix temps, aquestes mateixes característiques fan possible que, amb la mateixa facilitat, algun copista espavilat hagi afegit un proverbi amb una estructura calcada a l'anterior, o fins i tot que un escrivà despistat innovi per culpa d'un error com el del proverbi de *F*. Evidentment, aquestes innovacions no són detectables per part dels copistes successius i, per tant, es difonen en una branca o una part de la tradició. L'edició dels *Mil proverbis* ens ha obligat a enfrontar-nos amb llocs crítics en què s'havia de resoldre aquesta disjuntiva. Vegem-ne els casos més significatius.

La col·lació dels testimonis ha permès comprovar que la tradició textual dels *Mil proverbis* es divideix en dues grans branques, tal com es pot veure en l'*stemma codicum*⁶ de la pàgina següent.

6. Aquest *stemma codicum* és una versió un pèl simplificada del que es pot consultar a Tous, 2015: 377. Hem optat per no representar els testimonis que deriven del ms. *D* perquè que no aporten cap informació rellevant en relació amb els objectius d'aquest article.

Com es pot observar, *AC* pertanyen a la branca α i tots els altres testimonis a la β . En general, s'ha constatat que la família α transmet un text més lliure d'errors i innovacions, i és per això que s'ha escollit *A* com a manuscrit base de l'edició. Cal tenir en compte, però, que, tal com mostra la fletxa discontinua que va a parar a *C*, el segon testimoni de α està contaminat per un testimoni de la família β , concretament per un antecedent del manuscrit *D*. En bona part dels casos que es detecten variants de la família β , *C* les afegeix al marge o a la interlínia, i no sempre cancel·la les variants de α . És el cas per exemple, de quatre proverbis que *A* no transmet i que *C* ha afegit als marges de forma sistemàtica. Es tracta dels proverbis 6.17, 7.18, 23.2 i 26.12. Els proverbis omesos per la branca α són els que tenen la xifra marcada en negreta:

6.16 Tos parents hagen mes de poder en ta casa que·ls parents de ta muller.

6.17 Les tues costumes sien pus dones en te casa que les custumes de ta muler.

7.17 Escuder qui engana ton vehí, engana ta casa.

7.18 Scuder lagoter e maldivol no es leyal.

7.19 Escuder qui no ha vergonya no es bo.

23.1 A home qui ama confessió confessa ton peccat.

23.2 A home qui no conexpeccat no confeses ton peccat.

26.11 Qui no s'absté en gran perill se met.

26.12 Qui s'absté de fer mal no·spinet.

Tal com posen de manifest els proverbis adjacents, en els quatre casos és molt factible que es tracti d'omissions per salt d'igual a igual. Els quatre proverbis afectats són seguits i/o precedits per proverbis que comencen o acaben amb la mateixa paraula o sintagma. A més, cap dels quatre proverbis grinyola pel que fa al contingut. No hi ha cap raó per creure que no puguin ser obra de Ramon Llull. D'altra banda, també cal tenir en compte que, llevat del cas del capítol 7, els altres tres capítols només tenen dinou enunciats sense els proverbis omesos per α —teòricament, tal com hem dit a l'inici, en tenen vint.

Tanmateix, des d'un punt de vista ecdòtic, cap d'aquests tres arguments són en el fons concloents. Estrictament parlant hem de considerar que som davant variants adiafores. De fet, en altres llocs crítics de l'edició que no tenen a veure amb l'absència o la presència de determinats proverbis i en què s'enfronten variants adiafores, donada la contaminació del testimoni *C*, hem preferit sempre les lliçons transmises pel manuscrit base, fins i tot en els casos en què *C* llegeix amb la resta de la tradició. En aquest cas, tampoc seria impossible que fossin addicions de β i que *C* les hagi pogut importar gràcies al testimoni d'aquesta branca que utilitza. Malgrat això, ens hem decantat per considerar-los autèntics. Més enllà del que ja hem dit, hi ha un argument més que permet sostenir aquesta hipòtesi. Els testimonis *AC* coincideixen en una altra omisió significativa. Es localitza al prov. 17 del cap. 26:⁷

7. La part en cursiva del proverbi correspon a la lliçó col·locionada. A sota oferim en rodona les diverses variants enfrontades, amb les sigles dels manus-

26.17 Abstinència està *consel* de home savi.

om. A

consel afegit a la interlínia C

Tal com succeïa en el cas dels proverbis omesos, el ms. *A* simplement no reporta el mot *consel* —ni tampoc deixa un espai en blanc—, mentre que *C* l'afegeix a la interlínia. En aquest cas, l'omissió genera una lliçó que no fa sentit. Encara que tampoc es pugui descartar que *consel* sigui una innovació de la branca β per resoldre una ommissió que potser ja era present en l'arquetip, el fet que *AC* coincideixin en cinc omissions significatives ens indueix més aviat a pensar que es tracta de llacunes que segurament ja es trobaven en el subarquetip de α .

En canvi, el cas dels dos proverbis següents és una mica diferent. Es tracta de dos proverbis conservats només per una part de la família β , concretament els manuscrits *BEF Lt* (i també *T* en el cas del proverbí del capítol 3).

3.6 Ira de mal príncep te la amor del poble malalta.

precedit pel prov. Si ira de príncep bo sane temor de poble *BT*

precedit pel prov. Si ira boni principis sanat timorem populi *Lt*

precedit pel prov. Ira de bon príncep sana temor de poble *EF*

32.9 Del peccat que fas a scient te consola ab contricció e satisfació.

af. el prov. Del peccat que fas a no cient ta consola ab conciença *BEF*

af. el prov. De peccato quod facit ignoranter consolare cum consciencia *Lt*

D'entrada, són casos relativament semblants als anteriors, perquè els proverbis transmesos per aquests manuscrits tenen un inici idèntic al proverbí immediatament posterior, en el cas del primer, i al proverbí immediatament anterior, en el cas del segon. A més, els dos capítols que els contenen tampoc arriben als vint proverbis sense ells. Un altre fet remarcable és que tots dos proverbis presenten una versió parcialment antinòmica dels enunciats amb els quals estan aparellats. Així doncs, ens tornem a trobar davant la mateixa disjuntiva d'abans: es tracta d'omissions, en aquest cas d'*ACD* (per tant, de α i de γ), per

crits que les reporten en cursiva. Com que es tracta de variants relacionades amb omissions o addicions, només assenyallem les variants rebutjades.

simples salts d'igual a i gual, o d'addicions de *BEFT Lt*? Cal repetir que ni el contingut, ni el nombre de proverbis per capítol poden ser concloents: pel que fa a la primera qüestió, els proverbis de *BEFT Lt* podrien ser perfectament lul·lians, però també podrien haver estat afegits per un copista atent; d'altra banda, el nombre de proverbis per capítol no és un criteri fiable, d'entrada perquè hi ha capítols sense problemes ecdòtics importants que no tenen vint proverbis exactes, i després, perquè no és impossible que un copista pugui haver afegit un verbi per tal que el capítol tingui el nombre d'enunciats habitual. Per tant, en aquest cas, atès que estrictament hem de tornar a parlar de variants adiafores, i a banda del pes del manuscrit base, li hem tornat a donar importància al fet que un determinat grup de manuscrits hagi coincidit en aquests dos llocs crítics. És a dir, hem considerat que és més econòmic creure que aquests dos proverbis han estat afegits per un antecedent comú de *BEFT Lt*, que no pas que tots els testimonis de α i γ els hagin omès per salt d'igual a igual de forma casual. De fet, l'assumpció d'aquesta hipòtesi és la que ens obliga a postular, per ser coherents, l'existència de la subfamília δ , atès que és inversemblant que *BEFT Lt* hagin coincidit en aquestes addicions de forma poligenètica. Tot i així, tenint en compte que no disposem d'altres variants o errors filiatius, aquests llocs crítics només tenen caràcter conjuntiu i no separatiu, perquè, malgrat que sigui una mica menys probable, γ podria haver perdut els dos proverbis per salt d'igual a igual.

En conclusió, aquest breu repàs per la tradició textual dels *Mil proverbis* ens ha permès comprovar que, en primer lloc, a diferència del que pot succeir amb altres textos sapiencials, no es pot dubtar de l'existència d'un arquetip comú a tota la tradició. Les innovacions que hem descrit només afecten alguns testimonis de forma molt localitzada i, justament per això, són molt fàcils de detectar. Tot i així, certes característiques del text, sobretot el fet que els capítols estiguin formats per llistes de proverbis molt breus amb una alta presència de figures de repetició, comporten que l'editor sovint tingui pocs elements de judici per escatir si els proverbis que només han estat transmesos per una branca o per una part de la tradició són o no són autèntics, que normalment els hagi de tractar com a variants adiafores i que hagi de resoldre el problema observant les particularitats de cada cas i aplicant criteris com el de la *lectio difficilior*.

Bibliografia

- BADIA, Lola; Joan SANTANACH & Albert SOLER (2009). «La llengua i la literatura de Ramon Llull: llocs comuns, malentesos i proposites». *Els Marges* [Barcelona], núm. 87, p. 73-90.
- BREMOND, Claude; Jacques LE GOFF & Jean-Claude SCHMITT (1996). *L'«exemplum»*. 2a ed. augmentada. Turnhout: Brepols (Typologie des Sources du Moyen Âge Occidental, 40).
- CONCA, Maria & Josep GUIA (2013). «El Llibre de paraules e dits de savis e filòsofs, de Jafudà Bonsenyor, texto sapiencial catalán del siglo XIII: transmisión y traducciones». A: BORNES-VAROL, Marie-Christine & Marie-Sol ORTOLA (ed.). *Enoncés sapientiels et littérature exemplaire: une intertextualité complexe*. Nancy: Presses Universitaires de Nancy (Aliento, 3), p. 229-276.
- DÍAZ MAS, Paloma & Carlos MOTA (2010). «Los *Proverbios Morales* de Sem Tob de Carrión, entre la literatura de adáb, la sabiduría rabínica y la tradición hispánica». A: BORNES-VAROL, Marie-Christine & Marie-Sol ORTOLA (ed.). *Corpus, genres, théories et méthodes: construction d'une base de données*. Nancy: Presses Universitaires de Nancy (Aliento, 1), p. 45-65.
- FERNÁNDEZ DE LA CUESTA, Beatriz (2008). *En la senda del «Florilegium gallicum»: edición y estudio del florilegio del manuscrito Córdoba, Archivo Capítular 150*. Louvain-la-Neuve: Fédération Internationale des Instituts d'Études Médiévales (Textes et Études du Moyen-Âge, 45).
- LLULL, Ramon (1928). *Proverbis de Ramon. Mil proverbis. Proverbis d'ensenyament*, ed. Salvador Galmés. Palma (Obres de Ramon Llull, XIV).
- LLULL, Ramon (2006). *Retòrica nova*, ed. Josep Batalla, Lluís Cabré i Marcel Ortín; pres. Anthony Bonner; pr. Robert D.F. Pring-Mill. Turnhout / Santa Coloma de Queralt: Brepols / Obrador Edendum (Traducció de l'Obra Llatina de Ramon Llull, 1).
- TOUS PRIETO, Francesc (2015). *Les col·leccions de proverbis de Ramon Llull: estudi de conjunt i edició dels Mil proverbis i dels Proverbis d'ensenyament*. Tesis doctoral: Departament de Filologia Catalana, Universitat de Barcelona. Disponible a: <<http://hdl.handle.net/10803/300593>>.